

IULIU MOISIL

Ctitor de așezăminte culturale

ION RUSU

IULIU MOISIL
1859—1947

În ținutul Năsăudului preocuparea pentru adunarea și buna păstrare a arhivelor are vechi tradiții legate de lupta dusă de populația acestui ținut pentru dreptate socială și națională¹. Despre o organizare oficială însă și despre o instituție anume înființată în acest scop se poate vorbi abia mai târziu și anume din anul 1931, când câțiva oameni de cultură cu vederi înaintate înființează „Muzeul năsăudean“.

Intemeietorul și directorul acestei noi instituții a fost Iuliu Moisil, personalitate cu o bogată activitate științifică și culturală desfășurată la sfârșitul secolului al XIX-lea și cea dintâi jumătate a secolului nostru.

Colecția „Iuliu Moisil“, păstrată la Arhivele Statului Năsăud,

donată de însuși creatorul ei, întemeietorul și cel dintâi director și al Subredacției Arhivelor Statului din Năsăud, înființată în anul 1937, oglindește întreaga viață și activitate a acestuia.

1. Cf. ION RUSU, Arhivele Statului, Filiala Năsăud, după 25 de ani de activitate, in Rev. Arh., VI, nr. 2, 1963, pp. 257—258.

Într-un caiet care se păstrează în colecția sa și în care își deapănă amintirile, Iuliu Moisil face următoarea observație :

„Avem noi românii între altele un păcat că nu însemnăm cît mai mulți ceea ce se întîmplă în viața noastră particulară sau publică, cronici familiale, biografii și alte însemnări. Astfel de scrisori, scrise cît mai simplu, fără pretenții, ar prezenta multe informații, care ar completa mișcările și chiar istoria ținutului nostru.

Unde sunt qui ante nos

In mundo fuere ?

O știm puțini care mai trăim, tineretul actual nu știe aproape nimic și după trecerea noastră din viață vor dispărea și ultimele umbre ale acelora care am trăit și am lucrat în aceste locuri încîntătoare și curat românești”²

Consecvent cu cele spuse mai sus, Iuliu Moisil, cu sîrguință și competență ne-a lăsat însemnări largi despre viața și activitatea sa.

În anul 1944 începe să-și scrie amintirile. Ca motto al volumului notează următoarea maximă : „Dacă nu ni s-a dat a trăi mult, să facem ceva, ca să dovedim că am trăit” (Pliniu) și deschide capitolul amintirilor :

„Din cînd în cînd, în clipe de liniște și odihnă plăcută, în fundul unui jilț comod și mai ales noaptea în pat, nedormind, mă gindeam adeseori asupra trecutului vieții și asupra celor ce am făcut în lumea aceasta. Și mergînd cu gîndul înapoi, mi se iveau fel de fel de icoane despre ce am văzut și tot mai multe lucruri înfăptuite și atunci mi-am zis : aceste lucruri nu trebuie să piară din amintirea mea și în urmă m-am gîndit să le pun pe hîrtie pentru nepoții și strănepoții mei”³).

O lume apusă, oameni, evenimente și întîmplări pot fi reconstituite pe baza materialului documentar păstrat în colecția sa.

Asemenea unei ștafete de parcurs lung, omul de cultură ajuns în pragul apusului, dăruiește celor ce se ivesc la răsărit chintesența progresistă a experienței lui de o viață întregă.

Spirit lucid de istoric, își dă seama că un popor nu poate să se dezvolte normal fără ca generațiile bătrîne să înmîneze celor ce urmează făclia progresului ce concentrează înțelepciunea veacurilor.

Iuliu Moisil se naște la 19 mai 1859 în Năsăud. Este fiul lui Grigore Moisil, vicar al districtului năsăudean, cel dintîi director al liceului din localitate, înființat în anul 1863, om de o energie rară, cu un caracter dîrz și atașat de masele populare pentru ale căror interese a luptat viața întregă.

2. Arh. St. Năsăud, Colecția Iuliu Moisil, XXXVIII/103, Pomelnicul vieții, ms., f. 7.

3. Ibidem, f. 1.

În calitate de inspector al școlilor grănicerești, de președinte al fondurilor grănicerești și ca unul din conducătorii politici și spirituali ai districtului năsăudean, s-a îngrijit de procurarea de manuale școlare, rare în acele timpuri, a luptat pentru creșterea fondurilor școlare comunale, pentru construcția de școli, pentru o bună administrare a fondurilor grănicerești, fiind mereu în fruntea tuturor acțiunilor duse de masele populare împotriva aspirării sociale și naționale.

Iuliu Moisil încă din copilărie asistă la consfăturile ce se țineau în casa părintească, de cele mai multe ori secrete, de către fruntașii districtului și în care se pregăteau planurile pentru lupta ce se desfășura în vederea cîștigării de drepturi politice, economice și culturale. Se discuta acolo despre nevoia de documente ce trebuiau culese din arhiva imperiului, despre acțiunile de depistare de acte din arhivele din Cluj, Sibiu. Budapesta pentru ca deputățiile trimise la împăratul de la Viena să poată argumenta cit mai puternic drepturile istorice ale foștilor ostași ai regimentului al II-lea de graniță românesc.⁴

A cunoscut astfel pe Vasile Nașcu, vașnicul luptător pentru drepturile ținutului, cel ce plecînd la Viena într-o delegație la împăratul „întocmai ca odinioară nemuritorul cronicar al românilor George Șincai, ducea cu sine o păreche de dăsași plini de scrisori mai vechi și mai nouă”,⁵ cu greu culese din diferite arhive, a ascultat povestirile de război ale ofițerilor fostului regiment de graniță care au colindat toată Europa înfruntîndu-l pe însuși Napoleon I la Arcole și cu certitudine toate acestea au avut o influență pozitivă asupra formării sale.

În școala elementară a avut învățători eminenți, cu studiile făcute la Praga, ca Vasile Petri, clasic al pedagogiei românești, autor de manuale școlare și redactor al mai multor reviste pedagogice, Cosma Anca, Andrei Moraru și Teodor Rotaru, în casa căruia, mai tîrziu, elevul George Cosbuc va fi găzduit și unde va lua contact cu literatura germană bine reprezentată în biblioteca dascălului năsăudean.

Din perioada liceului pe care-l urmează tot la Năsăud își amintește cu dragoste de profesorii Dr. Constantin Moisil, frate al tînărului învățacel, Dr. Paul Tanco cel dintîi doctor în matematici din România și dr. I. Mălai, care au avut o influență deosebită asupra formării lui.

În perioada „studentiei” la Năsăud se dezvoltă într-o atmosferă de un cald patriotism, creată de viața culturală specifică din capitala „Districtului autonom românesc al Năsăudului”, înființat în urma insistențelor demersuri ale fruntașilor grăniceri în anul 1861, și în care limba de administrație era cea românească.

4. Arh. St. Năsăud. Colecția Iuliu Moisil, XLIX/213.

5. Dr. NESTOR SIMION, **Vasile Nașcu — Viața și faptele lui** — Năsăud, 1911, p. 195.

Trăiește clipe de adevărată elevație spirituală și națională asistând la spectacolele de teatru ale lui Pascaly de la Teatrul Național din București, ale „Trupei Române” din Ploiești condusă de G. Popescu⁶ în lectura unor publicații din România ca „Românul” lui C.A. Rosetti, „Convorbiri literare”, „Revista științifică” a lui Aurelian ș.a.⁷

„În timpul războiului pentru neatințare, de acum 50 de ani, ne relatează Iuliu Moisil, ne înflăcărau poeziile lui Alecsandri publicate în „Convorbiri”, ca Peneș Curcanul, Sergentul, Odă ostașilor români, Căpitanul Romano, Frații Jderi, Hora de la Plevna, și Hora de la Grivița, pe care le declamam și le cântam mereu, ca și cântecul gintei latine, în 1878—1879.

Povestirile lui Creangă, Slavici și alte bucăți literare ne fermecau, iar când, în mai 1878, am citit cele „Trei audiențe”, ale lui V. Alecsandri la împăratul Napoleon al III-lea, într-o ședință a societății noastre secrete numită „Virtus romana redi-viva”, ele ne-au stors lacrimi de emoție și ne-au ridicat moralul și idealurile noastre naționale, ale tinerilor elevi de liceu, într-un mod extraordinar”⁸

În vara anului 1870 s-a ținut la Năsăud adunarea generală a „Astreii” care a avut de asemenea un mare efect educativ asupra tinerilor școlari. Iuliu Moisil își amintește de la această festivitate culturală de Ioachim Drăgescu, autorul romanului istoric „Noaptea carpatine sau istoria martirilor libertății” (Horia Cloșca și Crișan) „un tânăr frumos, svelt, îmbrăcat în costum românesc — cum purtau pe atunci și funcționarii Districtului — cu pantaloni de aba albă, băgați în cisme de lac crepate la tu-reac (carimbi) cămașa albă ca zăpada, strinsă cu un briu tricolor peste mijlocul trupului și purtând în mâini un rol de hirtie, manuscrisul unei conferințe : „Femeia din punct de vedere moral. Misiunea ei în societate și familie, pe care o ținu aici”.⁹

După terminarea liceului în anul 1879 părăsește atmosfera familială a Năsăudului și tânărul crescut în disciplina aspră militară și-n climatul unei permanente lupte împotriva asubririi naționale și sociale, bate îndrăzneț, dar emoționat, la porțile cetății universitare vieneze din capitala imperiului multinațional austro-ungar.

Ducea cu sine un suflet cald, îndrăgostit de poporul din care se născuse și convins de dreptatea cauzei pentru care luptau masele populare românești din Transilvania.

La Viena stădiară chimia industrială, literele și filozofia. Capitala marelui imperiu îi oferă însă tânărului student pe lângă cursurile universitare, multiple mijloace pentru instruire și educare : opere de arhitectură grandioase, galerii de pictură și

6. I. MOISIL, Teatru în Năsăud, în „Arhiva someșană” nr. 20, 1939, p. 227—228.

7. I. MOISIL, Amintiri din viața de liceu, în „Arhiva someșană” nr. 26, 1939, p. 19.

8. IULIU MOISIL, Două adrese și amintiri, în „Arhiva someșană” nr. 8, 1928, p. 55.

9. IULIU MOISIL, Amintiri din viața de liceu, în „Arhiva someșană”, nr. 26, 1939, p. 18.

sculptură, muzee, concerte, expoziții, arhivele imperiale, toate constituind îndemnuri fertile pentru munca culturală și științifică pe care o va desfășura mai târziu în țară.¹⁰

Încă din timpul cursurilor liceale Iuliu Moisil venise în contact cu ideile junimiste pe care le aduseră la Năsăud profesorii Ioan Mălai, Constantin Moisil, Ioan Ciocan, Paul Tanco și A.P. Alexi care trecuseră pe la „România Jună” în prima perioadă de agitație junimistă a acestei societăți și în lungi și aprinse discuții înviorează atmosfera culturală a liceului cu noile și fecundele idei ale acestei asociații.¹¹

Ajuns la Viena se integrează și el în societatea „România Jună” a cărei deviză era „unirea în cuget și simțiri” și devine un membru plin de dinamism și mai târziu membru în comitetul de conducere.

„Aici se întruneau toți studenții români veniți din toate provinciile românești. Un amestec de jargoane, de graiuri provincialiste și obiceiuri, după ținuturi și școlile ce au urmat. La România Jună tinerii conveneau seara, se citeau ziare și reviste românești, se discuta, se schimbau idei, băieții se cunoșteau mai bine, mai intim. Discuțiile deveneau uneori mai violente, mai ales că pe acele vremuri se dădeau lupte între etimologism (Cipariu) și fonetism (T. Maiorescu), după școlile secundare în care tinerii au urmat. Fiecare își apăra școala lui. De aici satire, sarcasme și zemfemele își luau locul între brașoveni și blăjeni, între năsăudeni și bucovineni. Vorbele și graiurile se satirizau și încetul cu încetul toți începeau a vorbi o limbă românească mai omogenă și mai frumoasă.

Societatea „România Jună” a fost de o foarte mare importanță și de un folos epocal pentru tineretul român trecut, prin ea. Aici mulți tineri, care au fost siliți de împrejurări să urmeze școli străine, au învățat a vorbi, a scrie și a simți curat românește, aici s-au încheiat prietenii pentru viitor.”¹²

Aici, la Viena se va împrieteni cu chimistul Nicolae Teclu și cu Ciprian Porumbescu, care frecventa Conservatorul de muzică din Viena și împreună cu alți studenți ia parte la constituirea unui cerc muzical în cadrul societății „România Jună”

Încă din perioada studenției Iuliu Moisil este preocupat de ridicarea din toate punctele de vedere a poporului român. În corespondența păstrată în colecția sa se oglindește dragostea de poporul din care făcea parte și preocuparea pentru ridicarea din punct de vedere material și cultural a maselor largi populare.

Bine și multilateral pregătit, după terminarea studiilor în anul 1855, se întoarce acasă.

10. Arh. St. Năsăud, Colecția Iuliu Moisil, XX/86.

11. ION BREAZU, *Literatura Tribunei*, (1884—1885), partea I, proze. Extras din *Dacoromânia*, vol. VIII, Buc., 1936, p. 27—28.

12. Arh. St. Năsăud, Colecția Iuliu Moisil, XX/86.

În anul 1886, continuînd tradiția generațiilor mai vechi de dascăli ardeleni trece în România¹³ și intră în învățămînt. Acolo credea el că-și poate aduce mai substanțial contribuția la ridicarea poporului, desăvîrșind activitatea marilor înaintași, întemeietori ai învățămîntului modern al tuturor românilor.

Concepe școala ca și mai vechii dascăli transilvăneni din epoca luminilor, o matcă a naționalității și pe omul de pe catedră, profetul conștiinței și idealului național, apostolul devotat. cauzei ridicării poporului în straturile lui adînci.¹⁴

Între anii 1886—1894 funcționează ca profesor la Gimnaziul real din Siatina.

Tînăr entuziast, innoiește metodele de învățămînt, organizează concerte, teatre și baluri, din venitul cărora cumpără mult material didactic. Crează un laborator de chimie, introduce în procesul de învățămînt experiențele cu elevii, excursiile științifice și ierburile, lucruri puțin cunoscute în școala din acele timpuri.¹⁵

În anul 1891 se înființează la București „Liga pentru unitatea culturală a tuturor românilor” al cărei scop, potrivit art. 3 al statutelor, era „de a întreține continuu vie, pe baza culturii naționale, conștiința și solidaritatea în întreg neamul românesc”.¹⁶

În același an, la inițiativa lui Iuliu Moșil, ajutat și de alți intelectuali locali, se înființează „Secția Olt” a Ligii al cărei secretar este Iuliu Moșil care ține legături strînse cu membrii de frunte ai mișcării din țară.¹⁷

În cadrul „Secției Olt” s-au organizat cicluri de conferințe la care erau invitați să conferențeze personalități de seamă ale vremii : s-au organizat spectacole cu scopul strîngerii de fonduri utilizate pentru ajutorarea ziaristilor și patrioților din Transilvania ; s-au trimis adrese de încurajare, de simpatie și admirație dr. I. Rațiu, C Barițiu, dr. Lucaci, Macovei etc..¹⁸

În anul 1894 se mută ca profesor la gimnaziul din Tîrgu Jiu, iar în anul 1899 preia și direcția școlii.

Se simțea atras de atmosfera culturală sănătoasă, de tradi-

13. Impresiile de călătorie spre capitala României și farmecul Bucureștilor din acei ani sînt descrise în articolul : **București romantici (Impresiile unui tînăr ardelen sosit în București vechi)**, anii I—V. 1930—1934.

14. GEORGE IVAȘCU, **Istoria literaturii române**, Edit. științifică, Buc., 1969, p. 316.

15. Arh. St. Năsăud, Colecția Iuliu Moșil, XLIX/213, Din viața mea, ms., f. 3.

16. **Statutele Ligii pentru unitate culturală a tuturor românilor**, Buc. 1892.

17. Din partea lui S. MEHEDINȚI primește următoarea scrisoare : „Domnule Moșil” Știu că sinteți unul dintre cei dintîi prieteni ai Ligii, — intii și în timp și în sentiment. Am citit de curînd darea de seamă din Tribuna asupra reprezentării „Înțemnițarea lui Lucaci” și am ghicit și ceea ce nu era scris pe hîrtie. . .

Vă fac o propunere : Combinați un album ligist : Chipul lui Mihai, Rares, Horia, Cloșca, Crișan (am uitat de Huniad) Tudor, Iancu. . . cum veți crede de cuviință. Lucrarea să fie artistică și de se poate elegantistică, să-l cumpere și Vodă.

Banii cum veți putea. Interesul este ca toți românii să aibă albumul eroilor nației, să se desprindă tot copilul, să vadă alături pe Horia, Tudor. . .

Salutările mele cordiale, S. MEHEDINȚI. (Arh. Șt. Năsăud, Colecția Iuliu Moșil, XXIX/127.

18. Arh. St. Năsăud, Colecția IULIU MOȘIL, V/25 ; XX/86.

țiile istorice bogate ale acestui județ, locul de obîrșie a lui Tudor Vladimirescu, și de natura încîntătoare asemănătoare ținutului natal.

„Aici la Tirgu Jiu, ne mărturisește el, unde am stat timp de 12 ani am dezvoltat cea mai frumoasă și cea mai roditoare activitate, în deosebite direcții. În acest oraș am găsit un teren cu mult mai prielnic pentru activitatea și pentru idealurile mele. Aici am mai găsit cîțiva oameni dornici de muncă culturală și cu idealuri naționale cu care Piekarski făcuse cunoștință și la rîndul său îi entuziasmă spre o muncă reală. Sosind și eu la Tirgu Jiu găsii pe Alex. Ștefulescu, institutorul și directorul școlii primare, care se ocupa cu istoria Gorjului, pe locotenentul Emanuil Părăianu, poet, scriitor, pe George Pîrvulescu, avocat și scriitor, pe inginerul șef al județului Aurel Diaconovici cu care fusesem încă la Viena un bun prieten, pe N.D. Miloșescu, librar și tipograf și pe alți cîțiva tineri, precum și o sumă de învățători”.¹⁹

Cu Vitold Rola Piekarski, polonez de origine, profesor de desen, pictor și entuziasmat om de cultură cu vederi înaintate se cunoscuse la Slatina unde funcționează și acesta o vreme ca profesor.

O realizare de prim ordin a mișcării culturale gorjene a fost înființarea unui muzeu în anul 1894 care dezvoltîndu-se a ajuns să aibă următoarele secții : I. preistorie și arheologie ; II. istorie ; III. numismatică ; IV. obiecte religioase ; V. artă populară ; VI. științele naturii ; VII. arte grafice ; VIII. bibliotecă.²⁰

În concepția întemeietorilor muzeului gorjan acesta trebuia să devină o bază de cercetare științifică pentru studiul multilateral al județului. Multe localități au fost cercetate adunîndu-se obiecte istorice, etnografice etc., ce au fost depuse apoi în muzeu și studiate.²¹

Vizitatorii muzeului rămîn impresionați de realizările mișcării culturale locale. „Aici amintirile istorice sînt vii, strînse cu pricepută grijă și păstrate cu sfințenie. Nicăieri n-am găsit — zice Al. Vlahuță (în „România pitorească”, p. 93) — atîta iubire de țară, atîta respect pentru trecutul nostru ca în orașul acesta liniștit, unde toate parcă te îndeamnă la gînduri frumoase și la fapte bune”.²²

„În capitala celui mai minunat ținut de moșneni din România, în Tirgul de pe Jiu al Gorjului s-a întemeiat un bogat muzeu, care se îmbogățește zi de zi... unica arhivă documentară a unui județ românesc... bogată colecție de pergamente, hîrtii, monede și petri vechi cu scrisori romane și românești .. pentru

19. Arh. Șt. Năsăud, Colecția IULIU MOISIL, XLIX/213.

20. Ibidem.

21. I. MOISIL, *Repertoriul de localități istorice, preistorice ș.a. din județul Gorj*, în „Arhivele Olteniei”, 1926, V, p. 125.

22. Arh. Șt. Năsăud, Colecția IULIU MOISIL, VII/37. (Biografia lui Alexandru Ștefulescu).

mine însă, zice el-l Iorga, partea cea mai prețioasă o formează actele nouă pline de originalitate colorată a vieții locale din acest unghi ferit de infiltrații străine : nume, amănunte zilnice, datine”.²³

Apreciind funcția educativă a muzeului, E. Onciu notează în albumul muzeului : „Cind în fiecare județ se va cultiva iubirea pentru trecutul țării și al neamului ca în capitala Gorjului, atunci numai vom avea școale de adevărat patriotism”.²⁴

Aceluiași colectiv entuziast i se datorește apariția la Tîrgu Jiu, în anul 1894, a revistei istorico-literare „Jiul”, bine apreciată de cititori, care însă, din lipsă de fonduri bănești, este silită după un an să-și înceteze apariția.²⁵

Începînd din anul 1895, Iuliu Moșil scoate sub redacția sa revista pentru tineret „Amicul Tinerimei” care a continuat să apară timp de 7 ani — 4 ani la Tîrgu Jiu și 3 ani la București. Dintr-un repertoriu al abonaților se vede că publicația era solicitată pe întregul teritoriu locuit de români și că era folosită și la sate. Se trimitea la instituții și particulari din Transilvania, Bucovina și Banat și-n orașele din străinătate ca : Budapesta, Stuttgart, Sofia, Paris, Viena etc. În această revistă se publicau diferite articole de istorie literară, știință, noutăți tehnice și diferite jocuri. Se bucură de colaborarea lui G. Coșbuc, I. Slavici, E.St. Delavrancea și alții.

În urma unei scrisori prin care Iuliu Moșil cere scriitorului Delavrancea dreptul de a publica în „Amicul Tinerimii” una din scrisorile sale, acesta-i răspunde : „Iubite Dle Moșil, ești priinul care-mi ceri voie ca să-mi reproduc unele din scrisorile mele. Înțelegeți bine că, dacă n-am făcut nici un caz cînd am fost reproduc fără voie, n-aș avea nici un cuvînt d-a nu consimți la dorințele dtale. Îmi permit însă a vă ruga la rîndul meu, ca să vă serviți de ediția Socec, „Sorocova” e în volumul intitulat „Hagii Tudose” — iar „Neghiniță” în volumul intitulat „Între vis și viață”. Ediția aceasta a fost mai îngrijită, și acum șapte ani. am corigiat, în parte, cusururile pricinuite de repeziciunea cu care am scris lucrările mele. Dacă Dta nu ai aceste două volume — ediția Socec — le are Dna Frumușeanu. Eu nu am nimic din ceea ce am imprimat. Acum. o părere. Crezi că „Neghiniță” are un înțeles prea subtil pentru tinerime. Pînă azi lumea n-a înțeles decît partea basmului. „Norocul dracului” are o morală mai ușor de înțeles, și crez că e mai bine scrisă. Dta ai pu-

23. N. IORGA, *Studii și documente*, VI, p. IX—X. *Studii și orașe*, p. 10.

24. Arh. Șt. Năsăud, Colecția IULIU MOȘIL, VII/37 (Biografia lui Alezandru Ștefulescu).

25. Extragem următoarele dintr-o scrisoare a profesorului MARIN SĂINEANU către IULIU MOȘIL : „...Acum doi ani, fiind profesor la gimnaziul din Caracal, mă găseam în vizită la Hașdău. Ei bine ! știți cum va lăudați bătrînul savant revista Jiul ? «Iacă îmi zice el într-altele, ce fac ai din Tîrgu Jiu, nu se plictisesc ca D-voastră, care nu faceți nimic. Creați și D-vs. o revistă, manifestați-vă, și atunci nu vă veți mai plictisi. Eu personal, am o mare simțimă, pentru profesorii gimnaziului din Tîrgu Jiu.» (Arh. Șt. Năsăud, Colecția IULIU MOȘIL, IV/17).

tea : sau să adaugi la cele două și pe „Norocul dracului” sau să înlocuiești pe „Neghiniță” cu „Norocul dracului”. Cum vei voi.

Primește, te rog, prieteneștile mele salutări. Barbu Delavrancea. 6 dec. 1903”.²⁶

Prin structura sa intimă om de cultură, Iuliu Moisil s-a dedicat unei munci cinstitute, înflăcărare și inovatoare. Multe dintre inițiativele pedagogice și din concepțiile sale despre educație s-au oficializat mai târziu de către conducătorii școlii românești.

A introdus în școala pe care a condus-o regulamentul de ordine și disciplină, ședințele trimestriale și generale de sfârșit de an școlar, registrul de caracterizare a elevilor. În anul 1895 a introdus jocul „fuga” numit mai târziu, când ministrul Spiru Haret îl introduce în toate școlile, „oina” și raportul anual, tipărit, al gimnaziului.

A imprimat școlii din Tirgu Jiu un suflu nou, și-a dat seama de atunci că munca fizică împletită cu cea intelectuală este singura cale sănătoasă a educației.

„În afară de excursiuni botanice, geografice, am crezut că elevii trebuie obișnuiți mereu cu munca. Pilda trebuie să vie firește de la profesori. Munca fizică care să întărească forțele elevilor, pusă în activitate prin contribuțiune la lucrările de folos general, este un principiu pedagogic, care ar trebui aplicat în toate școlile. Astfel mă gândeam să fac cu elevii lucruri mai mari chiar, mă gândeam să-i învăț din unele meșteșuguri ceea ce e mai necesar pentru viața practică”.²⁷

Silințele lui, n-au dat se pare, rezultatele pe care le aștepta. Cauzele le sesizează cu o mare pătrundere :

„În timpul funcționării mele ca profesor și ca director, din experiențele ce zilnic făceam asupra copiilor, mi s-a format convingerea că numai prin bunăstarea materială a țărănimii se pot ei ridica. Căci elevii care în general erau buni și silitori, dacă nu puteau face îndeajuns tot ce li se cerea, cauza mă convinsei de nenumărate ori, era starea de mizerie. Rău hrăniți, cu puțină mâncare de acasă săptăminal și uniformă, nu puteau avea energia necesară pentru a învinge greutățile învățăturilor, nemai vorbind de locuințele nepotrivite și insalubre în care-și petreceau viața... și încheie „lucru principal pentru orice progres al poporului nostru era și este ridicarea economică și prin aceasta și cea culturală a țărănimii noastre”.²⁸

Iuliu Moisil cu ajutorul inginerului Aurel Diaconovici și a

26. Arh. St. Năsăud, Colecția „IULIU MOISIL”, XLIX/214.

27. Arh. St. Năsăud, Colecția IULIU MOISIL, XLIX/213, (Din viața mea, ms.).

28. Arh. St. Năsăud, Colecția IULIU MOISIL, XLIX/213 (Din viața mea, ms.).

28. Ibidem.

altora întemeiază și prima școală ceramică de artă de la noi din țară.²⁹

O altă preocupare de seamă a lui Iuliu Moșil a fost starea țărănimii din acele ținuturi.

În ținutul Năsăudului de unde venea acesta, țărănimea se bucura de stima și respectul intelectualității românești. Participanți la diferite războaie din Europa în calitate de soldați grăniceri în perioada 1751—1861, oameni ce nu cunoscuseră jugul iobăgiei și care puteau înfrunța feudalii cu arma în mână, conștienți de drepturile pe care le aveau, participau la viața națională românească din Transilvania cu însuflețire și luptau cu ardoare pentru drepturile lor naționale și sociale.

Provenind dintr-o asemenea atmosferă de stimă și dragoste pentru țăranul român, atmosferă specifică ținutului năsăudean, nu putea concepe unele umilințe la care mai era supusă țărănimea din satele cu care luase contact în desele sale excursii științifice.

„Nouă ni se părea că țărănimea este încă în adevărată robie la proprietarul din sat și, că de dînsa își bate joc fiecare surtucar, îmbrăcat în haine nemțești. Această părere se transformă încetul cu încetul în convingere, cu cît aveam adică o experiență mai îndelungată, cu cît veneam mai des în atingere cu țărănimea sau asistam la fel de fel de scene între clasa țărănească și cea suprapusă, în sate, în orașe, la târguri, la procese, la alegeri etc... Noi, firește nu eram obișnuiți cu astfel de mentalitate ciocoiască și ne revoltam, cînd vedeam batjocorindu-se țărănimea sau chiar bătînd-o în adevăr”.³⁰

Spirit dinamic și neobosit lucrează și în această direcție pe cît l-au ajutat puterile și limitele viziunii sale politice.

Înființează în anul 1897 banca „Cerbul” cu sediul în Tîrgu Jiu, al cărei președinte a fost timp de 5 ani. Scopul acestei instituții era să salveze mai întii membrii corpului didactic din miinile cămătarilor de la orașe, apoi ca aceștia să se obișnuiască cu operațiile de bancă și să le răspîndească și în comunele rurale, intenții care se realizează an de an.

29. În amintirile prof. univ. Dr. I. P. VOITEȘTI sint descrise începuturile acestei școli : „O altă realizare din acest timp este Școala ceramică, care se datorește lui Iuliu Moșil și ing. Aurel Diaconovici, la care m-am alăturat și eu. Erău de admirat acești oameni, care aproape șase luni au studiat tratatele germane de specialitate, au comandat apoi un mic cuptor de ars pentru cele nesmălmuite, în curtea gimnaziului, în colț de lângă sala de gimnastică, în care au încercat pămîntul adus de la Parva din Transilvania, pe cel de la Larga Stăncești (Gorj) și pe cel de oale obișnuite din Tîrgu Jiu și numai după ce s-au edificat complet asupra valorii lor ceramice, au procedat la înființarea școlii ceramice, cu concursul prefecturii. Pentru buna reușită a școlii, au adus pe Iohan Wirnstl, un mare pictor din Viena și pe Ioan Schmidt (mai tîrziu Faud), un mare artist sculptor și modelator de la Zneim, de lângă Viena, pe cînd celelalte cursuri de cultură generală le făceau noi gratuit. (Dr. I. P. VOINEȘTI, Gimnaziul «Tudor Vladimirescu»)” (între anii 1899—1903) **Amintiri**, în „Amical Tinerimii”, nr. festiv, 1940, p. 20).

30. IULIU MOȘIL, **Prima pagină din istoricul băncilor populare din vechiul regal**. Amintiri de un sfert de veac. Extras din „Convorbiri literare” anul LIV. (1922) nr. 2, Buc. p. 5.

Această bancă a fost înființată după modelul celor din ținutul Năsăudului, Iuliu Moisiil fiind cel dintii din România care a înființat și propagat înființarea de astfel de instituții de întra-jurare.

Pentru culturalizarea oamenilor muncii de la sate a inițiat serbări în scopul înființării de biblioteci rurale, a dat primul imbold pentru înființarea de societăți culturale cu scopul ținării de conferințe și de lecții practice țăranilor, a înființat școli de adulți.

Aceste instituții și forme de culturalizare în masă au luat proporții, dezvoltându-se și însușite fiind de oameni cu vederi înaintate din conducerea centrală, iau forme oficiale și aduc servicii pozitive maselor de oameni ai muncii.

Astfel, Dr. C. Istrati și Spiru Haret foști miniștri, luind cunoștință de societățile culturale le-au reglementat și unificat răspindindu-le în întreaga țară, iar băncile populare au dat naștere cooperativelor sătești de producție și consum, care în anul 1924 erau 2593 cu 236.713 membri.³¹

Acțiunile înaintate inițiate de cei câțiva intelectuali cu vederi progresiste din Tîrgu Jiu în interesele vitale ale maselor largi ale populației au stîrnit furia grupărilor reacționare care au declanșat o adevărată prigoană împotriva lor cu scopul nimicirii tuturor realizărilor lor. Acțiunile lor „erau rău văzute, rău interpretate, considerate ca socialism și în general ca periculoase“.³²

Cu perspicacitate, fără să fie inițiat în învățătura marxistă, Iuliu Moisiil sesizează totuși comunitatea de interese ale claselor exploatatoare și revoltat împotriva atitudinii adoptate de ministrul Take Ionescu care susținuse într-o discuție „că orice organizare și mai cu seamă organizarea economică a țăranimii este revoluționară“³³ și care luase de fapt măsuri împotriva activității desfășurate de mîna de intelectuali la Tîrgu Jiu, ajunge la o constatare plină de adevăr istoric :

„Deci nu numai mișcările culturale trebuie desființate, trebuie să înceteze și cele economice — după mintea acestui «democrat»³⁴ — idei exacte pe care le-au avut și le-au înfăptuit și grofii, nemeșii unguri în curs de peste 400 ani (1437—1848) în Transilvania...“³⁵

În urma presiunilor oficiale retrograde toți intelectualii acestei mișcări culturale au fost siliți să părăsească orașul Tîrgu

31. Arh. St. Năsăud, Colecția IULIU MOISIL, VI/27.

32. IULIU MOISIL, **Prima pagină din istoricul băncilor populare din vechiul regat**, Buc. 1922, p. 5.

33. Arh. St. Năsăud, Colecția IULIU MOISIL, VII/37 (Biografia lui Alex. Ștefulescu).

34. Se face aluzie la ministrul Take Ionescu.

35. Arh. St. Năsăud, Colecția IULIU MOISIL, VII/37.

Jiu și parte din instituțiile înființate de ei au fost desființate.³⁶

Dezamăgit de viața politică a vremii, Iuliu Moisiil notează : Oamenii supuși și „funcționarii“, „conducătorii“ afacerilor statului sînt în stare să împiedice orice inițiativă, să descurajeze și să prigonească pe oricine, pentru satisfacerea afacerilor josnice ale clienților lor politici.

Mai mult, sînt în stare să desființeze instituțiuni întregi, făcute cu dragoste și cu pricepere, la care s-a muncit ani de zile și, cu o simplă trăsătură de condei, să le distrugă. Sînt în stare pentru simple ambițiuni sau interese personale, materiale, de ariviști ordinari să facă cele mai criminale acte de anarhie, fără pic de remușcări de conștiință“.³⁷

În anul 1906 împlinindu-se 1800 de ani de cînd Romanii au început să colonizeze Dacia și alte evenimente din istoria României s-a luat hotărîrea să se organizeze o expoziție națională la București. Comisar general al expoziției a fost numit dr. Constantin Istrati, membru al Academiei Române, profesor la Universitatea din București.

Cunoscător al activității depuse de Iuliu Moisiil la Tîrgu Jiu și al modului destrămării colectivului de intelectuali cu o activitate așa de frumoasă îi oferă acestuia, bineînțeles pe durata expoziției, funcția de ajutor al comisarului general al „Expoziției generale române“. Pînă la sfîrșitul anului 1906, funcționează în această calitate alături de Alexandru Ghica, secretar general al expoziției, de dr. prof. univ. Al. Zaharia și de arhitectul Vl. Mironescu. Datorită lui Transilvania a fost bogat reprezentată la expoziție și a fost vizitată de mulți ardeleni.

De la data de 1 octombrie 1906 funcționează ca secretar al Muzeului Etnografic, de Artă Națională, Artă decorativă și industrială din București pînă în mai 1910 și de la aceeași dată, adică din octombrie 1906 și ca bibliotecar la noul Institut geologic al României, la invitația prof. univ. L. Mrazec unde va rămîne pînă în anul 1931.³⁸

Înființîndu-se Muzeul pedagogic, din 1 mai 1910 este nu-

36. Inginerul DJACONOVICI a fost și el mutat și a avut de suferit din pricina demagogiei politice. I. BIANU, academician și bibliotecarul Academiei Române notează într-o scrisoare trimisă lui IULIU MOISIL :

„Am citit cu mult interes, iubite prieten, dar și cu multă mîhnire, cele ce scrii despre inginerul Diaconovici, pe care l-am cunoscut foarte puțin dar nu știam că dînsul a fost inițiatorul acelei admirabile mișcări de la Jiu, pentru care am avut multă admirație. Să-i fie țarina ușoară, căci amare trebuie să-i fi fost zilele anilor din urmă, cînd ticăloșia numită «politică» a început să-l mute dintr-un loc în altul pentru a mulțumi pe partizanii politici ai partidelor distrugătoare, care amenință să ne inece în valurile ei, în loc să-l lase să continue în Gorj frumoasa activitate începută și organizată acolo de dînsul. Ș-apoi m-a cuprins mîhnirea cînd văd cum au fost părăsite și distruse atîtea începuturi frumoase... s.m.“ Și incheie : „Va fi oare Academia aceasta, căreia mi-am dat vîlaga vieții mele, ferită de acest grozav cancer ce roade orice progres real în țara noastră ? Doresc din tot sufletul, dar credința a început să slăbească, poate și din cauza bătrînețelor în care inaintez și care mă cuprind cu drentul lor cronologic. Al tău prieten devoțat. I. BIANU“. (Arh. St. Năsăud, Colecția IULIU MOISIL, VII/34.

37. Arh. St. Năsăud, Colecția IULIU MOISIL XLIX/213, Din viața mea, ms. f. 3.

38. Arh. St. Năsăud, Colecția Iuliu Moisiil, VI/27.

mit și șeful acestuia de către ministrul Spiru Haret, cunosător bun al activității lui Iuliu Moisil, dar și la recomandarea poetului George Coșbuc, care era referendar la Casa Școalelor și cu care Iuliu Moisil, amândoi năsăudeni, era în relații de prietenie.

A desfășurat și la această instituție o muncă rodnică ajutat fiind de colaboratori inimoși și pricepuți ca profesor dr. A. Grădinescu și apoi N. Maiorescu, conducătorii laboratorului de științe naturale, prof. E. Ludvig, conducătorul laboratorului de fizică și chimie și prof. Constantin Moisil, conservatorul colecțiilor istorice, vestit numismat și mai târziu director al Direcției generale a Arhivelor Statului.

A înființat „biblioteca elevilor de curs primar și secundar“, o secție de manuscrise, autografe, corespondență (documente ale membrilor corpului didactic), fotografiile ale pedagogilor și profesorilor, stampe, medalii, busturi, peceti, o secție de diapozitive și clișee.

A organizat conferințe însoțite de proiecții pentru cadrele didactice, părinți și elevi.

Din inițiativa lui Iuliu Moisil se scoate „Buletinul Muzeului pedagogic al Casei Școalelor, buletin spărut în trei volume în anii 1914 și 1915 și care cuprind dări de seamă, studii privind istoria învățămîntului, studii de metodică și de organizare școlară.³⁹

A muncit la această instituție pînă la pensionarea sa în anul 1931.

În decursul activității sale desfășurate departe de locurile natale și despărțit o vreme de acestea de o graniță artificială, nu s-a simțit nici o clipă izolat de orașul în care s-a născut și a fost mereu prezent în mișcarea culturală locală, cu sfaturi, inițiative și colaborări la publicații.

Cînd în anul 1913 — la a 50-a aniversare a liceului din Năsăud — se lansează un apel pentru „întemeierea unui organ cu caracter științific, în care să se publice studii despre toate chestiile, care s-ar părea interesante din oarecare punct de vedere : istoric, arheologic, etnografic, geologic, folcloristic etc.“, între membrii comitetului de redacție se afla și Iuliu Moisil. Publicația urma să apară la Năsăud sub denumirea de „Străbunii“. Din cauza condițiilor politice vitrege publicația nu mai apare însă.

De-a lungul activității sale arhivistice a constatat felul cum sînt tratate arhivele, modul cum ele sînt neglijate și cum dispar documente de seamă din cauza condițiilor neprielnice de păstrare.

Îngrijorat de soarta arhivelor din ținutul Năsăudului, el scrie din București, în anul 1928 canonicului Dr. Octavian

39. Cf. VICTORIA POPOVICI, *Activitatea profesorului Iuliu Moisil la Muzeul pedagogic al Casei Școalelor*, în „Buletinul Muzeului pedagogic“, nr. 1, 1969, litografial, p. 15—29.

Domide de la Gherla, fost prieten al lui George Coșbuc și pe care acesta l-a consultat la traducerea „Divinei Comedii: următoarea scrisoare :

„Te vei mira poate că îți scriu câteva rânduri, dar un lucru mă urmărește de mult și-ți comunic și te rog să-l urmărești.

Arhiva vicarială din Năsăud este într-o rea stare. Seria de vicari ce au urmat după tatăl meu, au lăsat-o în părăsire și dacă nu veți lua măsuri grabnice, va dispărea, — înțeleg partea referitoare la vechime, adică de la început pînă la 1890. Eu îmi aduc aminte de copil, că erau multe registre vechi și hîrtii, care cuprindeau multe acte relative la istoria vicariatului și prin urmare a grănicerilor. Imi spunea răposatul Născuț, că multe registre, etc., sînt aruncate în podul casei vicariale. Îți poți închipui în ce stare se va fi aflînd. Poate se va mai putea salva ceva, dacă veți lua măsuri foarte grabnice, căci cine știe ce va fi mai tîrziu. . .

Dar, iubite nepoate, nu uita arhiva vicarială, salveaz-o, căci salvezi o parte — și poate cea mai frumoasă — din istoria de odinioară a Vicariatului Rodnei și a grănicerilor. Dorindu-ți tot binele rămîn cu toată dragostea iubitor unchi⁴⁰.

După o activitate bogată desfășurată la Slatina, Tîrgu Jiu, după mai multe decenii petrecute la București, dragostea de locurile natale îl fac pe pensionarul Iuliu Moșil să se stabilească la Năsăud și la vîrsta la care unii oameni își întrerup cu totul activitatea publică, el va munci încă multă vreme pentru înflorirea culturală a ținutului.

Aici îl așteaptă cercetători ai istoriei locale, colecționari de documente, o revistă istorico-culturală și un ținut cu un bogat trecut istoric care așteaptă să fie scos la lumină.

Sosind la Năsăud după experiența ciștigată o viață întreagă în activitatea culturală și științifică, după ce Muzeul pedagogic și Muzeul gorjan, instituții la înființarea cărora participase activ, fusese desființate. — cu toate că eficiența lor culturală fusese evidentă, fapt subliniat de reînființarea lor în anii puterii populare, — se dedică din nou muncii pe tărîm științific și cultural și devine inițiatorul unui muzeu, de data aceasta a Muzeului năsăudean.

Donatorii principali ai materialelor și cei care și-au însușit de la început inițiativa au fost Iulian Marțian, Virgil Șotropa, Alexa David și Artene Mureșan.

Ideea s-a concretizat într-o consfătuire ce a avut loc la Năsăud în vara anului 1931.

Scopul acestui muzeu era următorul :

„Ne-am gîndit că ceea ce am adunat în viața noastră : cărți, diferite acte și documente străine, obiecte de artă bisericască

40. Arh. St. Năsăud, Colecția Iuliu Moșil, II/8.

sau de artă populară etc. ... ca să nu se piardă după moartea noastră, să le punem laolaltă, să se păstreze pentru viitor și completându-se mereu și de urmașii noștri să poată fi de folos generațiilor viitoare și istoriei ținutului nostru.

Am fondat această instituție din nețărmurită dragoste ce avem pentru pământul strămoșesc și pentru amintirea mărețelor înfăptuiri ale marilor noștri înaintași și binefăcători.

Scopul instituției noastre este deci de a aduna, de a păstra și de a mîntui de la pieire tot ce privește trecutul acestui falnic ținut și să fie totodată un moment de pioasă amintire al strămoșilor noștri.

De aceea este bine ca toți „să se obișnuiască cu ideea, că orice act, document, orice obiect istoric, sau de artă religioasă sau de artă populară ... este o bogăție națională în mîinile oricui s-ar găsi, că instituțiile sau persoanele care posedă astfel de obiecte sînt numai depozitarii vremelnici și că au datoria patriotică a le păstra cu sfințenie, de a le pune la dispoziția oamenilor de știință în instituții ca Arhivele Statului, muzee, biblioteci și de a îngriji să nu se înstrăineze, ci să se păstreze veșnic.

Scopul acestui muzeu este a forma un centru în jurul căruia să se grupeze toți cei ce doresc să contribuie la studiul și explorarea ținutului nostru din diferite puncte de vedere“ preistoric, etnografic, folcloristic, al artei populare și religioase, geografic, turistic, al științelor naturale, igienic, școlar, agricol, industrial, patriotic — a dezvolta în general în populația acestui ținut gustul pentru istorie, literatură, artă și știință, a crea și organiza forțele necesare pentru ridicarea culturală, economică a ținutului...“⁴¹.

„Pentru ca acest muzeu să poată realiza intențiunea noastră și scopul urmărit de noi, stabilim condițiile următoare : atît arhiva cît și biblioteca și obiectele muzeului să fie puse spre studiere la îndemîna cercetătorilor ; să nu fie înstrăinate niciodată, nici să nu fie duse în alte localități.“⁴²

Acest muzeu ce a luat ființă în anul 1931 avea următoarele secții : muzeu și o bibliotecă documentară de aproximativ 35.000 volume.

Iuliu Moisil preocupat de problema arhivelor și indignat de soarta pe care o aveau acestea în județul Năsăud, încă din anul 1933 face diferite cereri mai multor instituții pentru cedarea vechilor arhive — Muzeului grăniceresc năsăudean.

Pentru că n-a găsit înțelegerea cuvenită și pentru că arhive de valoare mare erau vîndute diferiților comercianți se adresează Ministerelor.

41. Arh. St. Năsăud, Colecția Iuliu Moisil, XLIX/215.

42. Arh. St. Năsăud, dos. 46/1945, f. 41.

În 28 martie 1934 se adresează Ministerului Industriei și Comerțului în care arată soarta pe care a avut-o arhiva minei rodne.

„... Spre uimirea noastră însă, vechea și valoroasa arhivă de la Rodna nu mai există, căci în baza unui ordin chiar al Ministerului de Industrie și Comerț, arhiva s-a vândut de câteva săptămâni comercianților Meisler și Goldstein din orașul Bistrița și astfel s-a distrus complet“.⁴³

O altă adresă este trimisă Ministrului Justiției în 29 martie 1934.

„... Deoarece știm că la Judecătoria din Năsăud, se găsesc multe acte relative la trecutul acestei judecătories și a cărții funduare, din timpul cît exista faimosul District românesc al Năsăudului de sub stăpînirea austro-ungară, arhivă, de care judecătoria nu mai are nici o trebuință, noi am cerut încă la 26 aprilie 1933, să ni se încredințeze nouă toate actele de valoare istorică. Cererea noastră, ni s-a spus de dl. judecător șef, că s-a înaintat la autoritatea superioară, fără ca noi să fi primit pînă astăzi vreun răspuns.

Acum încă am aflat că această arhivă urmează să fie vîndută după cum s-a vîndut zilele trecute și vechea arhivă de la judecătoria din Rodna (tot jud. Năsăud) și urmează și altele să fie vîndute. În ce privește arhiva din Rodna, ea s-a vîndut unui evreu, Wolf Nussbächer din Năsăud, cu 50 bani kg. și fără să fi scos și selecționat actele de importanță istorică“.⁴⁴

Asemenea adrese au fost trimise multor instituții și datorită sirguinței lui de arhivist au fost salvate multe arhive de la pîiere.

Printr-o propagandă bine organizată a reușit să adune o mulțime de colecții de documente particulare de o deosebită importanță și să educe pe mulți intelectuali și țărani să-și depună documentele familiale cu importanță istorică la muzeu.

Pentru că „Muzeul năsăudean“ funcționa ca o instituție particulară susținută mai ales prin subvenții, întemeietorii ei se gîndesc să o transforme într-o instituție de stat, asigurîndu-i în felul acesta condițiile materiale și autoritatea necesară.

Datorită demersurilor făcute și a consimțămîntului Direcției generale a Arhivelor Statului prin Decizia nr. 191. 178 1937, publicată în Monitorul oficial nr. 269, se înființează pe ziua de 10 noiembrie 1937 o Subdirecție a Arhivelor Statului în orașul Năsăud, printre primele din țară, după direcțiile din Cluj, Craiova și Timișoara.

Decizia avea următorul conținut : „Avînd în vedere interesul științific și național ca vechile arhive din fostul ținut al Năsăudului, să fie concentrate la un loc, spre a fi ferite de

43. Arh. St. Năsăud, dos. 1934, f.36.

44. Arh. St. Năsăud, dosar 1934, f. 41.

distrugere și spre a putea fi inventariate și clasate în vederea punerii lor la dispoziția cercetătorilor ; avînd în vedere dispozițiile legii de organizare a Arhivelor Statului decide :

Art. I. Se înființează pe ziua de 10 noiembrie 1937, o Subdirecție a Arhivelor Statului cu sediul în orașul Năsăud și care va cuprinde :

a) toate arhivele vechi ale autorităților civile, bisericești și militare ale statului, județului și comunelor din actualul județ al Năsăudului.

b) arhiiva, biblioteca și obiectele de muzeu ale societății „Muzeul năsăudean“ din momentul în care vor fi dăruite statului :

Art. II. Organizarea și funcționarea acestei subdirecții se va face în conformitate cu legea, regulamentul și dispozițiile privitoare la Arhivele Statului, iar localul și cheltuielile pentru plata funcționarilor vor fi puse la dispoziție, deocamdată de regia cooperativă „Regna“ din Năsăud ...“

Cel dintii director al acestei instituții a fost desigur întemeietorul ei prof. Iuliu Moisil.

De acum înainte își va dăruii zilele care i-au mai rămas de trăit acestei instituții. Sprijinit de harnicul colecționar de documente, Iulian Marțian și de directorul „Arhivei someșene“ Virgil Șotropa, amîndoi academicieni, vor organiza, vor studia și publica cu multă competență comorile colecționate sau dăruite de ei înșiși.

Revista „Arhiva someșeană“ este o oglindă vie a activității de folosire a materialelor documentare desfășurate de aceștia.

Avînd o împuternicire legală, Arhivele Statului din Năsăud vor desfășura acțiuni și în direcția salvării de la pieire a documentelor din fostul județ Năsăud. Ele adună arhivele mai de preț păstrate în condiții proaste, în funcție de spațiu înfîm de depozitare pe care-l aveau la dispoziție.

Sîrguința lucrătorilor de la această subdirecție, izvorită din patriotism și pasiune pentru arhive, dau rezultate pozitive.

Inventarul Direcției generale a Arhivelor Statului apărut în anii 1939, înregistrează Arhivele Statului din Năsăud ca avînd trei secții :

I. Arhiva veche a Bistriței. II. Arhiva „Districtului autonom al Năsăudului“ III. „Arhiva Muzeului năsăudean“.

Pe lîngă frumoasa activitate desfășurată ca organizator, Iuliu Moisil a scos multe studii, a fost un neobosit colaborator la reviste și ziare și un conferențiar neîntrecut.

Curiozitatea lui intelectuală conjugată cu o putere de muncă uriașă i-a dat posibilitatea să desfășoare o activitate prodigioasă.

Din perioada petrecută la Năsăud semnalăm publicarea

celor două volume de „Figuri grănicerești năsăudene“⁴⁵ în care scoate la iveală o serie de personalități ce au avut o activitate deosebită în lupta dusă împotriva aspirării naționale și sociale sau la dezvoltarea culturală a românilor din Transilvania de la sfârșitul secolului al XIX-lea, colaborarea la „Arhiva someșeană“, la revista „Vatra“ și la altele.

„In timpul ocupației hortiste Iuliu Moșil a fost unul dintre puținii și puternicii stâlpi ai rezistenței etnice din nordul Transilvaniei și un izvor de apă vie pentru tineretul dezorientat și puțin ajutat de „forurile oficiale“ ale românilor. A mai scris multe articole pentru „Tribuna Ardealului“⁴⁶ dintre care puține au apărut. Multe au fost tăiate de cenzură (Cf. și nota din Calendarul „Tribuna Ardealului“ pe anul 1942, ultima pagină).⁴⁷

Anii bătrâneții petrecuți la Năsăud i-au fost fericiți. Scrierile pline de recunoștință, stimă și dragoste primite de la foștii lui elevi arată că munca lui educativă a dat rod.

Reproducem o voce din concertul de recunoștință închinat octogenarului Iuliu Moșil și anume pe aceea a prof. univ. Ilie Purcaru de la Politehnica din București, astăzi pensionat, care îi scria în 1946 printre altele următoarele :

„Păstrez acum și voi păstra pînă la finele vieții aceiași amintire plăcută despre D-voastră, care ne-ați călăuzit pașii pe drumul vieții așa de bine și drept ca să putem ajunge astăzi în situația frumoasă pe care o avem și la care și D-voastră ați contribuit într-o largă măsură în primii ani ai școlarității de curs secundar... din partea mea cele mai respectoase salutări de la elevul care vă păstrează un desăvîrșit devotament.“⁴⁸

Activitatea sa de organizator de instituții de cultură este confirmată de faptul că toate instituțiile înființate de el, și în parte desființate în trecut (Muzeul gorjan și Muzeul pedagogic) au fost reînființate și în anii puterii populare înfloresc în noile condiții create.

La Năsăud din instituția înființată de el, s-au desprins trei unități : Arhivele Statului, muzeul local și o bibliotecă afiliată Academiei R.S.R.

Și-n timp ce octogenarul Iuliu Moșil sta aplecat asupra vechilor hrisoave, deslegînd taina unor vieți, ce puteau constitui exemple bune pentru urmași, sau își pleca ochii în apa limpede a sufletului pentru a scoate de acolo fapte și întimplări

45. **Figuri grănicerești năsăudene**, vol. I. 1937, p. 271 ; vol. II. 1939, p. 146.

46. Ziar românesc apărut la Cluj în timpul ocupației naziste.

47. Aceste cuvinte sînt notate de prof. GH. DĂNCUȘ pe dosarul uneia din scrisorile lui I. Moșil, datată 2 ianuarie 1942, prin care-l anunță că i-a trimis un articol relativ la marele astronom Galileo Galilei. . . (Teodor Onișor, un muzeograf pasionat — Profesorul Iuliu oMișil. **Anuarul Muzeului etnografic al Transilvaniei** pe anii 1959—1961, Cluj, 1963, p. 262.)

48. Arh. St. Năsăud, Colecția Iuliu oMișil, XXIII/100.

de mult petrecute, tirziu, dar nu de tot, munca îi este recunoscută de cel mai înalt for științific al țării, de plenumul Academiei Române.

Recomandarea lui Iuliu Moisil ca membru de onoare al Academiei este făcută de Dimitrie Gusti și a fost contrasemnată de I. Simionescu, Al. Lăpedatu, M. Sadoveanu, I. Petrovici, Silviu Dragomir și N. Bănescu.

„Dl Iuliu Moisil, profesor eminent, astăzi octogenar, este figura cea mai caracteristică a intelectualității românești din ținutul Năsăudului, ținut care a fost locuit totdeauna de Români liberi și dornici de propășire culturală.

Centrul acestui ținut, orașul Năsăud, a fost în trecut pentru regiunea nord-estică a Ardealului și pentru Maramureș, ceea ce a fost Blajul pentru restul Ardealului, un focar de activitate națională și culturală.

Este destul să menționăm, că în Năsăud a funcționat una dintre cele mai vechi școli normale românești („preparandie”) și unul din puținele licee românești, care au format numeroși și distinși intelectuali. Tot aici a apărut, încă din 1876, revista „Magazinul pedagogic” și de la 1876 revista „Școala română”, iar mai târziu revista „Arhiva someșană”. În sfârșit doi scriitori năsăudeni, profesorii Maxim Pop și A.P. Alexi au redactat prima istorie a războiului pentru neatârnrarea României : „Resbelul orientale” ilustrat, tipărit la Graz în 1878.

Timp de un veac Românii din ținutul Năsăudului au fost militarizați, fapt care le-a întărit și mai mult sentimentul demnității libertății naționale și i-a pregătit pentru luptele ce aveau să le poarte mai târziu împotriva guvernelor ungurești, care vor căuta să le răpească drepturile și să le restrângă libertatea de a se cultiva în spirit național.

Din acest mediu a ieșit Iuliu Moisil.

Iuliu Moisil a dezvoltat o rodnică activitate științifică și culturală, în special la Tg. Jiu unde a redactat revista „Jiul” și „Amicul Tinerimii”, a înființat primele bănci populare și a organizat prima școală ceramică în România.

Trecând la București, Iuliu Moisil a înființat și condus Muzeul pedagogic al Casei Școalelor, organizând pe lângă el o bibliotecă pentru profesori și elevi, un laborator de fizică și chimie și o colecție de diapozitive pentru proiecțiuni luminoase în legătură cu conferințele de popularizare a științelor.

După ce s-a retras la Năsăud, Iuliu Moisil a continuat activitatea culturală prin conferințe publice, articole de ziare și reviste, prin înființarea Muzeului grăniceresc, în unire cu I. Marțian și Virgil Sotropa și a Arhivei năsăudene care a devenit apoi o subdirecție a Arhivelor Statului din București. De asemenea a colaborat foarte activ la revista locală „Arhiva someșană” înființată de Virgil Sotropa.

Iuliu Moisil este una din figurile cele mai venerabile și reprezentative ale Năsăudului românesc, un adevărat patriarh al graniței năsăudene.

Îl propunem pentru a fi ales membru de onoare al „Academiei Române”.⁴⁹

În ședința din 24 mai 1943, Iuliu Moisil este ales membru de onoare al Academiei cu unanimitate de voturi.

Era ultima mare bucurie a lui. Într-o notă manuscrisă consemnează cu acel prilej următoarele : „Niciodată în viața mea nu m-am gândit la o distincțiune așa de mare și nu-mi venea să cred, că cea mai înaltă instituțiune culturală românească să mă onoreze cu distincțiune de membru de onoare a ei. Ochii mi s-au umplut de lacrimi și atunci mi-a trecut prin minte întreaga mea viață de 84 de ani — eu fiind născut la 19 mai 1859 — cu toate zilele bune și rele, cu luptele pentru a mă cultiva și cu suferințele dar și cu succesele.

În viața mea niciodată n-am avut lăcomia de mărire, nici de ambiții de glorie, ci am căutat numai să fac bine oriunde am activat și să contribuiesc după putință la ridicarea poporului”.⁵⁰

Se stinge din viață la Năsăud în 28 ianuarie 1947.

În arhivistică numele lui rămâne legat de concepția înaintată privind proprietatea de stat asupra documentelor familiale și a arhivelor, chiar și a acelor particulare, socotindu-le o bogăție națională în mâinile oricui s-ar găsi, proprietatea deținătorilor fiind numai vremelnică, ei având obligația patriotică de a le păstra cu sfințenie și a le preda instituțiilor specializate în păstrarea și studierea lor ; de înființarea Arhivelor Statului din Năsăud, de apărarea arhivelor împotriva nepăsării și ignoranței contemporanilor, de lupta desfășurată pentru formarea unei opinii științifice față de ele și de folosirea științifică a acestora, mai ales la Năsăud, unde în lucrările publicate a scos la lumină date inedite din materialele arhivistice achiziționate.

Iuliu Moisil rămâne așadar unul din oamenii de cultură care prin activitatea sa a adus o contribuție pozitivă la progresul arhivisticii din țara noastră.

49. DIMITRIE GUSTI, **Iuliu Moisil**, în „Plaiurile năsăudene”, an I. nr. 2—3, p. 3.

50. Arh. St. Năsăud, Colecția Iuliu Moisil, XLIX/213.